

Сад

Рюноске Акутагава

Початок

То був сад старовинної родини Накамура, господарів заїзду для вельможних гостей.

Протягом яких десяти років по реставрації Мейдзі сад ще зберігав свій первісний вигляд: ясніла спокійна гладінь ставка, формою схожого на диню-горлатку, звисало віття сосни, посадженої на штучному пагорбі, ще стояли альтанки "Хатина перелітного журавля" і "Павільйон очищення душі", з кручі, що підступала до ставка, ненастанно збігав водоспад, серед кущів жовтої шипшини виднів пам'ятний від часу відвідин принцеси Кадзу[98] кам'яний ліхтар. А проте вже тоді не важко було запримітити перші ознаки запустіння. Надто напровесні. Коли дерева у саду й за його огорожею бросилися молодим пагінням, ще явніш відчувалося, що на мальовничому тлі, витвореному людськими руками, розбуялася тривожлива дика сила.

Життя суворого інкьо[99] збігало безтурботно: сидючи біля катацу[100] в головному будинку, що вікнами виходив у сад, він гуляв у карти або го[101] з дружиною, яку мучили пархи. Щоправда, коли жінка вигравала поспіль п'ять-шість разів, перестарілий голова родини навсправжки скипав гнівом. Старший син Бунсіцу, успадкувавши господарство, одружився з двоюрідною сестрою і став мешкати в тісному флігелі, що сполучався з головною частиною будинку терасою.

Бунсіцу вдався гарячкуватий: його остерігалися не лише слабкосила дружина та молодші брати, але й сам батько. Лише Сейгецу, вбогий мандрівний поет, зупиняючись на ночівлю у заїзді, був у нього частим гостем. І дивна річ – старший син не жалів sake для нього, радо приймав бурлаку й слухав його вірші. Досі збереглися такі строфи: "Ще у горах пахнуть квіти – І луна зозулин спів" (Сейгецу): "Тут і там посеред скель – Водоспадів ясний зблиск" (Бунсіцу). Молодші брати – середульший пристав зятем у сім'ю рисоторговця, наймолодший знайшов собі роботу на великій гуральні в містечку за яких п'ять-шість рі від дому – неначе змовившись, рідко навідувалися до батьківської оселі. Бо молодший, крім того, що працював далеко, віддавна не жив зі старшим у злагоді. А середульший – той зовсім пустився берега й навіть до тестя не повертався.

За два-три роки сад ще більше запустів. У ставку з'явилися водорості, всохло кілька дерев. Тим часом одного посушливого літа старий голова родини несподівано переставився на той світ від крововиливу в мозок. Яких чотири дні перед смертю напідпитку він бачив, як до "Павільйону очищення душі" по той бік ставка кілька разів заходив куге[102]. Принаймні так йому білого дня привиділося. Наступного року напочатку літа середульший син, обікравши тестя, утік світ за очі з прислужницею з чайного будиночка. Восени того ж року жінка старшого сина породила хлопця-недоноска.

По батьковій смерті старший син став мешкати з матір'ю у головному будинку, звільнений флігель винайняв директор місцевої початкової школи. Ревний прихильник

теорії утилітаризму Юкіті Фукудзави[103] директор школи таки переконав старшого сина посадити в саду плодові дерева. Того року, як тільки настала весна, серед звичайних сосен і верб у саду барвисто зацвіли персики, абрикоси й тернослив. Часто, прогулюючись зі старшим сином по саду, директор школи зауважував: "Бачте, таким чином ви зразу двох зайців убили: цвітом можете милуватися і користь буде". Однак після того штучний пагорбок, ставок й альтанки ще більше, ніж колись, здавалися жалюгідними – до природного запустіння долучився занепад, спричинений людськими руками.

Восени в горах, що підступали до ставка, спалахнула небачена досі пожежа. Відтоді водоспад пересох. А коли замело снігом, захворів молодий голова родини, старший син. Лікар виявив у нього сухоти, або, як тепер кажуть, туберкульоз. Вимушений часто лежати в постелі, старший син ставав дедалі дратливіший. От, приміром, завітав додому молодший брат з новорічним привітанням, а він завів з ним суперечку й наприкінці шпурнув у брата грілкою. Після того молодший брат навіть на похорон старшого не прийшов. Старший брат, укритий москітною сіткою, спустив дух через рік перед очима дружини, що сиділа ночами біля нього. "Жаби скрекочуть... Що з Сейгецу? " – були його останні слова. А Сейгецу, якому, либонь, обрид тутешній краєвид, уже давно не з'являвся по милостиню.

По першій річниці братової смерті молодший брат оженився з донькою хазяїна гуральні й переселився з молодою дружиною у батьківський флігель, що його звільнив директор школи, переходячи на іншу посаду. Молоде подружжя привезло чорнолаковану шафу, світлицю оздобило рожевою і білою ватою[104]. А тим часом у головному будинку заслабла жінка старшого сина. На ту ж хворобу, від якої помер чоловік. Єдиний син, Реніті, що залишився після смерті батька, спав з бабусею, бо мати харкала кров'ю. Укладаючись на сон, стара неодмінно закутувала голову рушником. Та пізньої ночі щурі все одно приходили, принаджувані запахом пархів. А якщо стара забувала про рушник, вони кусали її в голову. Наприкінці того ж року згасла, як свічка, жінка найстаршого сина. На другий день після похорону під тягарем снігу завалилася "Хатина перелітного журавля".

Знову настала весна. Зарості навколо каламутного ставка і "Павільйону очищення душі" зазеленіли молодими пагінцями.

Продовження

Якось надвечір одної похмурої днини, що обіцяла сніговицю, на десятий рік після втечі з прислужницею чайного будиночка до батьківської оселі повернувся середульший син. Хоч, правда, це вже не була батькова домівка, а братова.

Повернувшись додому, середульший син, слабкий на заразну хворобу, цілими днями лежав біля катацу в кімнаті Будди. У великому божнику стояли таблички з іменами батька й старшого брата. Щоб не бачити цих табличок, він замкнув дверцята божника. З матір'ю, братом і його жінкою майже не зустрічався. Хіба що під час сніданку, обіду й вечері. Лише сирота Реніті часто навідувався до нього. На грифельній дощечці він малював хлопцеві гори й кораблі. Іноді на дощечці невправною рукою намагався

передати в картинці слова стародавньої пісні: "Зацвіли на Мукодзіма вишні. О сестрице, вийди з чайного будиночка..."

Тим часом знову прийшла весна. У саду між вибуялими кущами й травною скупю зацвіли персики й абрикоси, тьмяна поверхня ставка відбивала обриси "Павільйону очищення душі". А середульший брат усе одно не виходив надвір і здебільше куняв навіть у білий день. Одного разу до нього долинули звуки сямісена[105] й уривки пісні: "А тоді в битві під Сува - Родич Мацумото, князь Йосіе - При гарматах у фортеці - Сам вельможний був..." Лежачи, середульший син злегка підвів голову. То, напевне, мати грала на сямісені та приспівувала. "Пишний був його убір - У той ясний день - Величаво і хоробро виступав на бій - Славний лицар і герой". Мабуть, мати співала онукові про подію, зображену на картині Оцу. Ту пісню, вельми популярну двадцять-тридцять років тому, суворий інкьо перейняв від якоїсь ойран[106]. "Ворожа куля в груди влучить - Цього не минути - Дороге життя його - На мості Тойо - Як росинка на траві - Хоч і пропаде - Та до кінця світу - Слава буде жити..." Очі зарощеного середульшого сина горіли чарівним блиском.

Минуло заледве три дні, й молодший син помітив, що за штучним пагорбом, порослим кременю, середульший, захекавшись, натужно орудує сапою. В його постаті було щось кумедне, та водночас проглядало завзяття. "Що робиш, брате?" - стиснувши зубами цигарку, молодший брат озвався ззаду до середульшого. "Я? - немов засліплений яскравим світлом, той підвів очі. - Надумав прокопати струмок". - "Навіщо?" - "Хочу зробити сад таким, яким був колись". Молодший брат більше не перепитував, а лише посміхнувся.

Середульший брат щодня, не покладаючи рук, копав струмок. Однак йому, підточеному хворобою, така робота була не до снаги. Він легко втомлювався, на його непризвичаєних до такої праці руках виступали пухирці, кривавилися нігті. Часто він цілком знемагав, кидав сапу й, наче мертвий, лягав на землю. Квіти й листя дерев перед його очима тоді розпливалися у мареві, що вповивало сад. Перепочивши трохи, він підводився на неслухняні ноги й хапався до роботи. Збігали дні, а сад майже не змінився: ставок густо заріс осокою, між деревами буяли непролазні хащі. А коли опадав цвіт персиків й абрикосів, сад видавався ще більш занедбаним. Усі вдома - старе й мале - байдуже споглядали намагання середульшого сина. Заповзятливого молодшого сина більше цікавила ціна на рис і кокони шовкопрядів, ніж сад. Його дружина суто по-жіночому відчувала огиду до хвороби дівера. А мати побоювалася, що оте копирсання в землі нашкодить синовому здоров'ю. Однак той ні на що не зважав, а заходився усупереч людям і природі відчайдушно перетворювати сад.

Якось уранці після дощу, вийшовши в сад, він побачив, що Реніті обкладає камінням струмок, порослий з обох боків кременю. "Дядю! - хлопець підвів зраділі очі. - Можна я вам віднині помагатиму?" - "Ну, що ж, помагай", - обличчя середульшого сина заясніло давно не баченим лагідним усміхом. Відтоді Реніті, опинившись надворі, завжди квапився на підмогу дядькові. Сідаючи на перепочинок, середульший син розважав небожа оповідями про море, залізницю, Токію. Покусуючи зелені сливи,

Реніті зачудовано слухав про ті неznані йому дива.

Того року в дощову пору стояла посуха. Під палючим сонцем, байдужі до трав'янистих випарів, немічний дядько і молодий небіж поволі розчищали ставок, вирубували кущі. Та, долаючи зовнішні перешкоди, вони натрапляли на внутрішні. Перед очима середульшого сина привидом зринав давній сад. Та йому ніяк не пригадувалися подробиці: де росли дерева і пролягали стежки. Часто під час роботи він зненацька спирався на сапилно й задумливо озирався навкруги. "Що таке?" – Реніті кидав на дядька стривожений погляд. "Що тут колись росло? – спітнілий дядько промовляв наче сам до себе. – Цього клена, здається, тут не було". Реніті мовчки слухав і брудними руками душив мурашок.

Були також інші внутрішні перешкоди. Якраз серед літа з постійної перевтоми в середульшого сина наче розум відібрало: часто можна було спостерігати, як він закидає розкопаний ставок, як на місці викорчуваної сосни садить іншу. Та найбільше хлопця розсердило, що дядько порубав на пакілля вербу над ставком. "Ви ж нещодавно її посадили", – Реніті пильно глянув дядькові в очі. "Невже? Я зовсім не тямлю, що роблю". Середульший син втупився засмученим поглядом у залитий сонячним блиском ставок.

Однак восени серед буйної трави й кущів уже проступили нечіткі обриси саду. Звісно, не можна було порівнювати його з давнім садом. Адже "Хатина перелітного журавля" завалилася, а водоспад пересох. Майже нічого не залишилося від витонченої краси, витвореної руками славетного садового майстра. А проте сад існував. У спокійній гладіні ставка віддзеркалювався округлястий штучний пагорб, перед "Павільйоном очищення душі" висіло соснове віття. В той-таки час, як сад поновився, середульший син цілком занедужав.

Гарячка ні на день не спадала, в суглобах боліло. "Ти занадто старався", – безперестанно дорікала мати, сидючи в головах у хворого. Однак середульший син почувався щасливим. Звісно, дещо годилося б переробити. Та що ж тут удієш? Принаймні не марно попрацював. Він був задоволений. Десятирічна каторжна робота навчила його коритися долі, а покора допомогла йому.

Наприкінці осені непомітно для рідних середульший син упокоївся. Реніті перший побачив, що дядько вмер. Зойкнувши, він побіг терасою до флігеля, і вмить уся родина зібралася навколо покійного. "Подивіться. Брат ніби всміхається, – молодший син обернувся до матері. – О, сьогодні дверцята божника відчинені", – додав він, перевівши погляд на божник.

По смерті дядька Реніті часто наодинці сидів у "Павільйоні очищення душі", збентеженим поглядом озираючи осінній ставок і дерева...

Кінець

То був сад старовинної родини Накамура, господарів заїзду для вельможних гостей. Вернувшись у свій первісний стан, сад проіснував ще з десять років і був зруйнований разом з будинком. На його місці збудували залізничну станцію, перед нею ресторанчик.

З родини Накамура не залишилося нікого: стара мати давно вмерла, наймолодший син, зазнавши банкрутства, подався в Осаку.

Щодня через станцію проїжджали поїзди. У приміщенні станції край столу сидів молодий начальник. У вільну від роботи часинку він поглядав на блакитні гори й розмовляв з тутешнім службовцем станції. Правда, у тій розмові ані разу не згадувалось про родину Накамура. Тим паче ніхто навіть не думав, що тут колись був штучний пагорб і стояли альтанки.

А в той час Реніті стояв за мольбертом у студії європейського живопису в токійському кварталі Акасака. Вся атмосфера студії – світле горішне вікно, запах олійних фарб, натурниця із зачіскою момоваре[107] – не мала жодного зв'язку з його рідним домом. Однак, водячи пензлем по полотнині, він часто бачив перед собою зажурене обличчя старої людини. Те обличчя всміхалося і так озивалося до нього, втомленого безперервною працею: "Змалечку ти помагав мені в роботі. А тепер я допоможу тобі..."

Ще й нині Реніті живе у злиднях, але щодня малює олійними фарбами. Про наймолодшого ж сина нема ні слуху ні духу.